

ГРАМАТИЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ХХІ СТОРІЧЧІ

**ГРАМАТИЧНИЙ
ПОРТРЕТ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
У ХХІ СТОРІЧЧІ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української мови

ГРАМАТИЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ХХІ СТОРІЧЧІ:

**збірник тез наукових доповідей учасників
Міжнародної наукової конференції
на пошану доктора філологічних наук, професора
*Городенської Катерини Григорівни***

Київ – 2024

Редакційна рада:

Горголюк Н. Г., кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту української мови НАН України;

Колібаба Л. М., кандидат філологічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України;

Фурса В. М., кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Рецензенти:

Кислюк Л. П., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України;

Делюсто М. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмайльського державного гуманітарного університету.

До друку рекомендувала вчена рада Інституту української мови НАН України (протокол №4 від 04 червня 2024 р.).

Грамматичний портрет української мови у XXI сторіччі: збірник тез наукових доповідей учасників Міжнародної наукової конференції на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни / упоряд.: Н. Г. Горголюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. 220 с.

Збірника тез наукових доповідей укладено за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Грамматичний портрет української мови у XXI сторіччі», яку організував відділ граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України на пошану доктора філологічних наук, професора завідувача цього відділу Городенської Катерини Григорівни. У ньому вміщено студії з граматики української мови XXI ст., присвячені аналізу наукового доробку К. Г. Городенської на тлі сьогочасних проблем української граматики та мовної практики, актуальним проблемам теоретичної і застосовної морфології, особливостям реалізації синтаксичних норм, новітнім тенденціям у розвитку словотвірної системи, проблемам української лексикології та лексикографії в контексті граматичної теорії.

Для науковців, викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, студентів-філологів, а також усіх, хто цікавиться розвитком граматичної думки в лінгвоукраїністиці та славістиці.

ЗМІСТ

НАУКОВИЙ ДОРОБОК К. Г. ГОРОДЕНСЬКОЇ НА ТЛІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ ТА СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ПРАКТИКИ

Бойко Н. І.

Грамотичні обрії професора К. Г. Городенської 9

Данилевська О. М.

Науковий доробок К. Г. Городенської в контексті актуальних проблем створення шкільних підручників 13

Коваль Л. М.

Проблема кодифікації мовних норм у лінгвістичному доробку професора К. Г. Городенської 16

Масицька Т. Є.

Деривація синтаксичних одиниць у граматичній концепції К. Г. Городенської 19

Межов О. Г.

Ад'єктивна синтаксична деривація крізь призму граматичної концепції К. Г. Городенської 21

Хомич Т. Л.

Проблема словотвірної норми в науковому доробку К. Г. Городенської 25

Шабат-Савка С. Т.

Синтаксис односкладного речення в контексті наукових студій К. Г. Городенської 28

ДИНАМІКА ГРАМАТИЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ПРЕСКРИПЦІЯ І УЗУС

Кадочнікова О. П.

Грамотична норма та узус у медійних текстах для дітей 31

Колібаба Л. М.

Закінчення родового відмінка однини іменників III відміни в сучасній мовній практиці української мовознавчої спільноти 35

Костусяк Н. М.

Квантитативно марковані одиниці в сучасній медіамові:
граматичний і лінгвостилістичний виміри 39

Навальна М. І.

Нові вияви словосполук у мові українських медіа 44

Юносова В. О.

Динамічні зміни в числівниковій системі сучасної української
літературної мови 48

ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ І ЗАСТОСОВНОЇ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ XXI СТОРІЧЧЯ

Багмут І. В.

Базова семантика видових форм дієслова: зауваги з української
як іноземної 52

Гінзбург М. Д.

Як увідповіднити термінологію чинного українського
правопису положенням сучасної академічної граматики:
пропонови 55

Грицевич Ю. В.

Зі спостережень над реалізацією категорій роду та числа
іменників у говірках південно-західного наріччя (на матеріалі
текстів фольклору) 59

Грещук В. В., Грещук В. В.

Сполучники у словнику «Гуцульська діалектна лексика та
фраземіка в українській художній мові» 61

Добосевич У. Б.

Частини мови крізь призму комунікативних параметрів 64

Казимирова І. А.

Історія кличного відмінка в термінографійному
представленні 67

Калько М. І., Калько В. В.

Концепція Лаури Янди крізь призму української
аспектології 72

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД РЕАЛІЗАЦІЄЮ КАТЕГОРІЙ РОДУ ТА ЧИСЛА ІМЕННИКІВ У ГОВІРКАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ФОЛЬКЛОРУ)

Грицевич Юрій Васильович

кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки
grytsevych.yurii@vnu.edu.ua

«Відмінювання іменників у діалектах становить самостійну систему, окремі елементи якої є співвідносними і навіть тотожними з елементами літературної мовної системи. Так само співвідносними з українською літературною мовою є вияви в діалектному мовленні категорій роду, числа та відмінка, хоч деякі родові, числові, відмінкові форми не завжди збігаються з літературними», – зауважила Л. В. Рябець, дослідниця іменникової словозміни говірок центральнополісько-середньонадніпрянської суміжності [3, с. 19].

Як засвідчили мовні факти, дібрані з народнопоетичного матеріалу, співвідносного з територією південно-західного наріччя української мови, безкорелятивні в літературному стандарті іменники з неповною числовою парадигмою, зокрема підгрупа субстантивів *singularia tantum*, на говірковому ґрунті можуть утворювати опозицію однина / множина, пор. у фольклорному контексті: «*Ой Волохи їдет трохи, кукурудзи сїют*» (1, с. 62); «*Кукурудзи не сапані, кукурудзи зелені, за милим ся розцибаю, розуме шалений. Кукурудзи висапані, кукурудзи буйні, за милим ся розцибаю, розуме мій дурний*» (2, с. 113); «*Попід тоті Бережини зацвили ожини; якась мара любить бабу, на мене зложили*» (1, с. 72); «*За ворота папороти тай гусьті малини, та як мені не ходити до тої дівчини?*» (2, с. 25); «*Ой піду я на малини робучої днини, виломлю я миленькому паличку з калини*» (2, с. 105); «*Ой прийшов я до дівчини, та не встиг я сїсти, она мині з ришитом бараболі їсти. Як ти хочеш, дівчинонько, щоби те любити, було-ш тії бараболі хоть потеревити*» (2, с. 72); «*Колис хтіла, дівчинонько, щоби тя любити, Було тії бараболі хоть потеревити. Я бараболі не теревлю, іно моя мати, А вже ж мої бараболі по всім селі знати*» (2, с. 233); «*Єдна гора родит бібки, друга виногради, так-ім любка полюбила, не мож дати ради*» (2, с. 156); «*Ой піду я з сего села тай сліди заберу, най сі родит виногради, я вже сі не верну. Ой зродили виногради, треба сі вернути, бо не можу, файна любцьо, за тебе забути*» (2, с. 233).

У системі категорії числа показовим також є збереження рудиментів двоїни (насамперед у формах називного – знахідного відмінків однини іменників у поєднанні з числівниками **два, три, чотири**), що, як відомо з історії української літературної мови, поступово були витіснені множиною: «*Ой Гуцуле, Гуцулику, де твої обсівки? Штири стеблі кукурудзів – виносив до дівки*» (1, с. 51); «*Ой куди він тай вїїжджав? До Львова, до Львова, тей плакало дві громаді, тей пані Мойсова*» (1, с. 86); «*На городі дві лободі, трета сі колиши, А я того хлопце люблю, жи дрібненько пиши*» (2, с. 50); «*Не вподоба парубкови дві ниві косити, не вподоба парубкови дві дівки любити*» (2, с. 58); «*Ой любив я дві дівчині, обі Катерині, розірвали моє серце на дві половині*» (1, с. 126); «*На калині дві ягідці, лиш би їх урвати, в мого любка біле личко, лиш би цолувати*» (2, с. 159).

Натрапляємо на залишки флексій орудного відмінка двоїни іменників на **-има, -ома, -'ема**: «*Поведу я в воду коня, кінь на воду свискат, Най ді мене леда біда рукома не стискат!*» (2, с. 233); «*До Жидачева доріжка бита каміньцями, Жидачівські парубоньки пахнут колачьима*» (1, с. 76); «*Текла вода з під города, камінецьма несла, Ніхто ми ся не сподобав, но хлопец Олекса*» (1, с. 121); «*Студи туди улицьма, де сі маю діти?*» (1, с. 122), «*Заграй же ми, музиченьку, білими пальцьма, Сонце низько, вечер близько, піду за віцьма*» (1, с. 149).

Відмінності від літературної мови, пов'язані зі специфікою родової диференціації окремих іменників, засвідчено у двох фіксаціях: «*Лишили сі інструмента – підківки з гарбуза, Кожушина огіркова, пояс з кукурудза*» (1, с. 59); «*Ей то файна капустиця, з олійом, з олійом, Ой то файно віці пасти з любочком Матійом*» (1, с. 119).

Отже, діалектна специфіка категорій роду та числа субстантивів, вичленованих із текстів фольклору, зумовлена збереженням архаїчних двоїнних форм, міжпарадигматичними переходами, хитанням у роді, потенційною можливістю іменників типу *singularia tantum* утворювати корелятивні пари множини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рябець Л. До питання про систему граматичних категорій іменника в діалектному мовленні. *Волинь – Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних питань краєзнавства. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2001. № 6. С. 15–19. URL: http://library.zu.edu.ua/vz/6/st_15_19.pdf (дата звернення: 12.07.2023).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XVII. Коломийки. Том I. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові, 1905. Накладом Товариства. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. 302 с.

2. Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XIX. Коломийки. Том III. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові, 1907. Накладом Товариства. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. 254 с.

СПОЛУЧНИКИ У СЛОВНИКУ «ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕМІКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ»

Грещук Василь Васильович

*доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
vasyl.greshchuk@pnu.edu.ua*

Грещук Валентина Василівна

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua*

У не так давно опублікованому словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» [3] лексикографічно опрацьовано не лише повнозначні слова, а й службові, що їх останнім часом потрактовують як слова-морфеми. Серед них і діалектні сполучники, які функціонують в українських художніх текстах на гуцульську тематику.

Усі вони належать до так званих протиставних діалектизмів, оскільки виражають ті самі семантико-граматичні відношення, що й мовнонормативні сполучники літературної мови, і відрізняються від співвідносних літературностандартних лише звуковим складом. Лексикографічно опрацьовані гуцульські діалектні сполучники репрезентують як сурядні, так і підрядні сполучники, а в межах них – семантичні різновиди. За походженням виявлені діалектні сполучники є первинними (непохідними) або вторинними (похідними), а за будовою – прості, складні і складені.

Первинний сполучник *a* в його єднальній функції, засвідчений у гуцульських говірках, поширений і в деяких інших говірках південно-західного наріччя [7, с. 17; 8, с. 35; 6, с. 71].

Значно ширший діапазон гуцульського діалектного функціонування засвідчено у словникові для сполучника *ба*. Він теж первинний, непохідний, успадкований із праслов'янської мови, у якій його використовували і як сполучник, і як частку, і як вигук [4, с. 102].

Що стосується ще одного сурядного гуцульського діалектного сполучника *но*, то він, як і попередні, теж первинний, походить із праслов'янської мови, виражає протиставлення, трапляється спорадич-